

O NOUĂ REPREZENTARE A LUI *MERCURIUS* LA SARMIZEGETUSA

GICĂ BĂEȘTEAN

Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva
gica2bae@yahoo.com

MARIUS BARBU

Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva
barbumarius0216@yahoo.com

Cuvinte cheie: Sarmizegetusa, statuete bronz, Mercur, cocoș, religie

Key words: Sarmizegetusa, bronze statuette, Mercur, rooster, religion

În vara anului 2008, la Vest de Forum Vetus al Coloniei Dacica Sarmizegetusa, au fost descoperite două fragmente ale unor statuete din bronz. Prima dintre piesele în cauză reprezintă capul unei statuete ce îl înfățișează pe zeul Mercur, iar cea de a doua întruchipează un cocoș. Deși contextul descoperirii (groapă modernă) nu ne ajută prea mult, este interesantă asocierea celor două obiecte. Mercur a putut fi identificat în numeroase cazuri, ca fiind reprezentat alături de cocoș, animalul ce însoțește divinitatea atunci când aceasta călăuzește sufletele morților în lumea de dincolo.

Pentru lumea antică relația muritorilor cu divinitățile era foarte importantă, practicile religioase ocupând un rol însemnat în existența acelor oameni. Și în societatea romană viața religioasă se bucură de o atenție deosebită din partea tuturor categoriilor sociale și etnice ale imperiului. Dacia Romană nu face excepție de la regulă, cercetările arheologice scoțând la iveală numeroase dovezi ale unei bogate și vaste activități religioase, în toate așezările civile sau militare ale acestei provincii.

Faptul că numărul inscripțiilor legate de credințe, rituri sau ritualuri religioase reprezintă aproape o treime din numărul tuturor inscripțiilor descoperite în Dacia, iar reprezentările plastice de divinități, figuri mitologice, scene de sacrificiu, de cult sau cu valențe funerare abundă¹, precum și numărul mare de temple atestate în această provincie ne arată că sacralitatea avea o mare importanță și pe aceste meleaguri.

Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa, în calitate de prim oraș și capitală provincială, a acordat o mare importanță aspectelor religioase din viața urbei. Numărul mare de temple² cercetate în acest oraș, precum și atestarea epigrafică a unui număr însemnat de zei și zeițe, ce fac parte din panteonul clasic sau sunt aduse de coloniștii veniți din cele mai îndepărtate colțuri ale imperiului, dovedesc ampla dezvoltare a vieții religioase la Sarmizegetusa.

Aici au fost cercetate temple dedicate lui *Liber Pater*³, *Aesculap* și *Hygia*⁴, *Silvanus*⁵, *Nemesis*⁶, *Domnus* și *Domna*⁷, *Mithras*⁸, *Celestis Virgo*⁹, *Zeilor Syro-Palmyreni*¹⁰.

¹ Macrea 1969, p. 358.

² Rusu – Pescaru, Alicu 2000.

³ Rusu-Pescaru, Alicu 2000, p. 52-58.

În afară de procesiunile spirituale la care cetățenii romani participau în marile edificii publice cu caracter religios, ei mai aveau și o viață spirituală casnică, acest lucru dovedit de numeroasele reprezentări ale zeilor sau ale altor spirite supranaturale, descoperite în cadrul locuințelor private ale locuitorilor orașului.

Importanța credințelor familiale este demonstrată și de către Mircea Eliade, care spune că „*Până la sfârșitul păgânismului, cultul casnic condus de pater familias își menține autonomia și importanța alături de cultul public, săvârșit de profesioniștii care depind de stat. Spre deosebire de cultul public, care a fost mereu modificat, cultul domestic, practicat în jurul căminului, nu pare să se fi modificat sensibil de-a lungul a douăsprezece secole de istorie romană*”¹¹.

Cele mai bune dovezi ale practicării unor culte casnice în casele romanilor, care au locuit în *Colonia Dacica Sarmizegetusa*, sunt numeroasele statuete din lut și mai ales din bronz descoperite de-a lungul timpului în această așezare. Aici au fost descoperite reprezentări ale larilor și penaiilor¹², ce formează centrul cultului domestic al strămoșilor, dar alături de aceștia au mai fost găsite și numeroase statuete dedicate diferitor zei și zeițe, ce protejau locuințele cetățenilor¹³.

Fragmente ale unei astfel de statuete de bronz au fost descoperite recent în cadrul cercetărilor întreprinse în cadrul sectorului numit convențional „Insula 3”¹⁴ (Fig. 1).

Aceasta este situată în imediata apropiere a drumului Nord-Sud (cardo 1 Vest), ce mărginește latura apuseană a forului. Constantin Daicoviciu realizase o săpătură arheologică încă din perioada interbelică dar, din păcate, rezultatele ei au rămas nepublicate. Campania din 2005 a dus la trasarea și cercetarea parțială prin două secțiuni, una în continuarea celeilalte, notate S₁ și S₂, orientate Est-Vest, late de câte 2 m și lungi de 15 și respectiv 30 m. În campaniile ce au urmat au mai fost deschise și alte secțiuni, încercând să se lămurească situația de la Vest de Forul Vechi al orașului (Fig. 2).

În vara anului 2008, într-o groapă modernă ce a străpuns până și nivelul construcțiilor de lemn (Fig. 3), au fost descoperite două fragmente statuare din bronz. Primul dintre ele, aflat într-o accentuată stare de deteriorare, produsă datorită arderii puternice, îl reprezintă capul unei statuete ce îl înfățișa pe zeul Mercur, iar cel de al doilea fragment, mai bine păstrat, întruhidează un cocoș.

Capul statuetei de bronz reprezentându-l pe Mercur (S36784 – 100Bz), este turnat plin, probabil prin metoda cerii pierdute și are o înălțime de 21 mm (incluzând aripile de pe *petasus*). Trăsăturile feței nu mai sunt vizibile, poate fi însă observată bărbia pronunțată. Creștetul este acoperit de *petasus* cu aripoare înguste pe care se mai zăresc, puțin, penele. De sub *petasus* apar şuvițe de păr ușor cârlionțat, ce pot fi observate pe ceafă, pe tâmpla dreaptă și pe aceeași parte a frunții (Fig. 4, 5). Având în vedere faptul că înălțimea capului statuetei fără *petasus* este de 15 mm, iar raportul

⁴ Daicoviciu et alii 1975, p. 225-229; Rusu-Pescaru, Alicu 2000, p. 32-42.

⁵ Rusu-Pescaru, Alicu 2000, p. 119-122.

⁶ Alicu 1978, p. 173-177; Rusu-Pescaru, Alicu 2000, p. 61-65.

⁷ Fiedler, Hopken 2007, p. 435-466.

⁸ Rusu-Pescaru, Alicu 2000, p. 81-84.

⁹ Rusu-Pescaru, Alicu 2000, p. 140-141.

¹⁰ Alicu 1979, p. 625-629.

¹¹ Eliade 1992, vol. 2, p. 116.

¹² Marinescu, Pop 2000.

¹³ Marinescu, Pop 2000.

¹⁴ Băeștean 2009, p. 32.

dintre înălțimea capului și întreg corpul unui om este de aproximativ 1/ 8,5, rezultă că înălțimea statuei care îl reprezenta pe Mercur era de aproximativ 120-130 mm.

Analogii de statuete din bronz care să-l reprezinte pe zeul Mercur s-au găsit în mai multe așezări din Dacia, Lucia Marinescu reușind să adune un număr de 23 de astfel de piese, una dintre ele fiind descoperită chiar la Ulpia Traiana Sarmizegetusa¹⁵ (Fig. 8). O altă statueta ce îl înfățișează pe Mercur a fost descoperită la Sarmizegetusa în anul 1995¹⁶.

Cocoșul (S36787 – 103Bz) descoperit în aceeași groapă cu fragmentul statuei ce îl reprezenta pe Mercur, se află într-o stare de conservare mai bună, căpătând o patină verzuie. Această piesă din bronz a fost turnată plin, apoi fiind probabil aurită (în zona gâtului și a cozii se mai păstrează slabe urme de metal nobil). Pasărea are 30 mm înălțime, 29 mm lungime, 16 mm lățime și stă pe o talpă trapezoidală, groasă de 1-2 mm ce poartă urme de tăiere și ușoară finisare, ceea ce indică faptul că turnarea s-a făcut prin această zonă. Cocoșul, a cărui coadă s-a rupt de-a lungul timpului, are trăsăturile bine redată, putând fi observate cu ușurință penajul, conturul aripilor, ciocul, mărgelile, ochii, creasta, ghearele și pintenii. Este de remarcat faptul că piesa este asimetrică, aripa stângă a păsării este mai puțin pronunțată, iar detaliile sunt redată mai fin pe partea opusă (Fig. 6, 7).

Ca analogii pentru această pasăre pot fi date cele două statuete de cocoși din bronz descoperite la Durostorum (Fig. 9, 10). Aceste piese cu înălțimi de 28 mm și 23 mm au fost descoperite, din păcate, pe plajă, scoase din context arheologic, putând fi încadrate cronologic larg, în secolele II – III d. Hr¹⁷.

Cocoșul, ca reprezentare zoomorfă, a putut fi identificat și pe alte tipuri de artefacte, împodobind discuri de opaițe¹⁸ sau vase din sticlă¹⁹.

Interesantă este însă asocierea celor două piese, în unele situații zeul putând fi însoțit de această pasăre.

Mercurius sau echivalentul său grecesc, *Hermes*, fiul lui *Zeus* și al nimfei *Maia*, este considerat de către Mircea Eliade „*cel mai puțin olympian*” și cel mai apropiat de oameni dintre zei²⁰. *Hermes*, înzestrat cu tichia (*petasus*) ce-l face invizibil și cu un baston magic (*caduceu*) este mesagerul zeilor, protectorul comercianților, al hoților și al călătorilor, fiind o călăuză de nădejde.

Eliade crede că la origini *Hermes* a fost zeu protector al păstorilor nomazi deoarece guvernează drumurile și nu se rătăcește noaptea, aceste atribute permițându-i să devină psihopomp, călăuză a morților în lumea de dincolo²¹.

În calitatea sa de însoțitor al sufletelor spre lumea de dincolo, Mercur apare de multe ori însoțit de un cocoș, „pasăre apotropaică, care destramă tenebrele nopții cu cântecul său”²².

În ipostază de călăuză a morților, Mercur apare pe monumentele funerare însoțit de cocoșul său. Mihai Bărbulescu îl găsește în această situație pe două plăci funerare din marmură (una la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și cea de-a doua la Potaissa), alături de

¹⁵ Marinescu, Pop 2000, fig. 27.

¹⁶ Bulzan 1997, p. 374-375.

¹⁷ Elefterescu 2004, p.152, Plate III, fig. 4,5.

¹⁸ Ota 2008, p.86, fig. 95.

¹⁹ Nenna 2007, p. 137-140, fig.7.

²⁰ Eliade 1992, vol. 1, p. 289.

²¹ Eliade 1992, vol. 1, p. 290.

²² Bărbulescu 2003, p. 283.

un alt protector al morților, Hercules²³. Pe placa de la Sarmizegetusa, cocoșul poate fi bine observat lângă piciorul stâng al zeului (Fig. 11).

Uneori Mercur apare însoțit de cocoș și pe alte categorii de piese. Spre exemplu, în această situație poate fi văzut pe reversul unor monede de bronz bătute de orașul Nikopolis, ce îl au pe avers pe Septimius Severus²⁴. Zeul apare cu punga în mâna dreaptă și *caduceu*-ul în cea stângă, lângă piciorul drept fiind figurat cocoșul (Fig. 12).

În sanctuarul indigen de epocă Claudiană de la Martigny (Franța) a fost descoperit un cocoș din bronz, adus ca ofrandă, alături de un *caduceu* din același material, zeului Mercur²⁵.

Cea mai bună analogie pentru asocierea noastră de piese o constituie, probabil, situația întâlnită în *villa* gallo-romană de la Vallon (6 km de Aventicum). Aici în anul 1989 a fost cercetată o clădire romană, datată în secolul al II-lea d.Hr. Într-o cameră absidată a locuinței incendiate au fost descoperite, grupat, un număr de 13 statuete din bronz ce reprezentau diferite zeități și animale, o lampă de bronz antropomorfă și mai multe piese de mobilier din același material²⁶. Toate aceste piese au fost interpretate ca făcând parte dintr-un *lararium*. Au fost identificate statuete ce îi reprezentau pe zeii Marte, Diana, Victoria, Apollo, Mercur, Isis și Hercules precum și animalele ce îi însoțeau: cocoșul, țestoasa, ursul și capra²⁷. Și în această situație, autorii asociază cocoșul cu zeul Mercur considerându-l „un animal familiar pentru acesta”²⁸.

Având în vedere că cele două piese de bronz descoperite în „Insula 3” au apărut în aceeași groapă, situată într-o zonă de locuințe, precum și faptul că dimensiunile lor sunt proporționale, putem afirma că ele provin de la un grup statuar ce îi înfățișa pe zeul Mercur și pe cocoșul său, care îl ajuta să călăuzească sufletele morților spre lumea de dincolo.

Este foarte greu de precizat încadrarea tipologică a acestui grup statuar. În toate reprezentările pe care le-am putut vedea, cocoșul apare jos, lângă picioarele zeului, în dreapta sau în stânga acestuia, dar atunci când este vorba de statuete de bronz, cele două personaje au fost descoperite dispersat, datorită faptului că piesele au fost turnate separat. În cazul de față, faptul că statueta ce reprezintă cocoșul este asimetrică, partea stângă fiind mai puțin reliefată și mai neatent decorată, poate induce concluzia că aceasta stătea lângă piciorul drept al lui Mercur, la fel ca în cazul monedelor de la Septimius Severus²⁹. De asemenea, lipsa cozii păsării ar putea presupune că cele două personaje au fost turnate împreună, coada cocoșului fiind lipită de piciorul divinității. Totuși, faptul că talpa pe care stă pasărea este întreagă și de sine stătătoare, precum și lipsa unor analogii de statuete în care Mercur și cocoșul să fie turnate împreună, ne determină să credem că și în această situație cele două piese au fost turnate separat, fiind apoi alăturate.

Deși contextul descoperirii (groapă modernă) nu ne ajută, putem totuși concluziona că există mari șanse ca aceste piese să fi făcut parte din inventarul sacru al unei locuințe, caracterul de Mercur psihopomp asociindu-se foarte bine cu viața religioasă casnică, ce venera în primul rând cultul strămoșilor, a celor călăuziți de acest zeu și cocoșul său spre tărâmul morților.

²³ Bărbulescu 2003, p. 290-291.

²⁴ www.forumancientcoins.com

²⁵ Wible 1983, p. 65-66, fig. 13/1,2.

²⁶ Gardiol, Rebetez, Saby 1990, p. 172-175.

²⁷ Gardiol, Rebetez, Saby 1990, p. 172-175, fig. 5, 6, 7, 8, 9.

²⁸ Gardiol, Rebetez, Saby 1990, p. 173.

²⁹ www.forumancientcoins.com

Abrevieri

- AMN – *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca, vol. I, 1964.
 CCA – *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, București.
 SCIVA – *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, București, vol. I 1950.

Bibliografie

- Alicu 1978 – D. Alicu, *Templul zeiței Nemesis de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în AMN 15, 1978, p. 173-177.
 Alicu 1979 – D. Alicu, *Note asupra templului sirian de la Sarmizegetusa*, în SCIVA 30, 4, 1979, p. 625-629.
 Băeștean 2009 – G. Băeștean, *Ateliere de sticlărie în Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *Studii privind istoria economică a Daciei romane (II)*, Timișoara, 2009, p. 29-46.
 Bărbulescu 2003 – M. Bărbulescu, *Hercules și Mercurius Gubernator*, în *Funeraria Dacoromana*, Cluj-Napoca, 2003, p.282-293.
 Bulzan 1997 – S. Bulzan, *Piese figurate din bronz descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Crisia*, Oradea, 1997, p. 373-379.
 Elefterescu 2004 – D. Elefterescu, *Figurative bronzes from Durostorum*, în *The Anique Bronzes Typology, Chronology, Authenticity*, Bucharest, 2004, p. 151-161.
 Eliade 1992 – M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Chișinău, 1992.
 Fiedler, Hopken 2007 – M. Fiedler, C. Höpken, *Das „gemeinschaftliche“ und das „private“ Opfer: Beispiele aus dem Spektrum von Motivpraktiken in römischen Heiligtümern, dargestellt an Befunden aus Apulum und Sarmizegetusa (Dakien)*, în *Kult und Kommunikation. Medien in Heiligtümern der Antike*, Wiesbaden 2007, p. 435-466.
 Gardiol, Rebetez, Saby 1990 – J. Gardiol, S. Rebetez, F. Saby, *La villa gallo-romaine de Vollon FR. Une seconde mosaïque figurée et un laraire*, în *Archäologie der Schweiz*, nr.13, vol. 4, 1990, p. 169-183.
 Macrea 1969 – M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969
 Marinescu, Pop 2000 – L. Marinescu, C. Pop, *Statuete antropomorfe de bronz din Dacia*, București, 2000.
 Nenna 2007 – M. Nenna, *Production et commerce du verre a l'époque imperiale: Nouvelles dedecouvertes problematiques*, în *Facta*, Pisa - Roma, 2007, p. 125-148.
 Ota 2008 – R. Ota, *Preventive archaeological reseach 66A Moșilor Street, Silvia Săvuț property*, în, *Descoperă arheologia urbană! Apulum 2007, Catalog de expoziție*, Alba Iulia, 2008, p. 78-103.

- Rusu-Pescaru, Alicu 2000 – A. Rusu-Pescaru, D. Alicu, *Templele romane din Dacia*, Deva, 2000.
- Wible 1983 – F. Wible, *Le temenos de Matigny*, în *Archaeologie der Schweiz*, nr.6, vol. 2, 1983, p. 57-67.
- www.forumancientcoins.com – <http://www.forumancientcoins.com/gallery/thumbnails.php?album=3160>

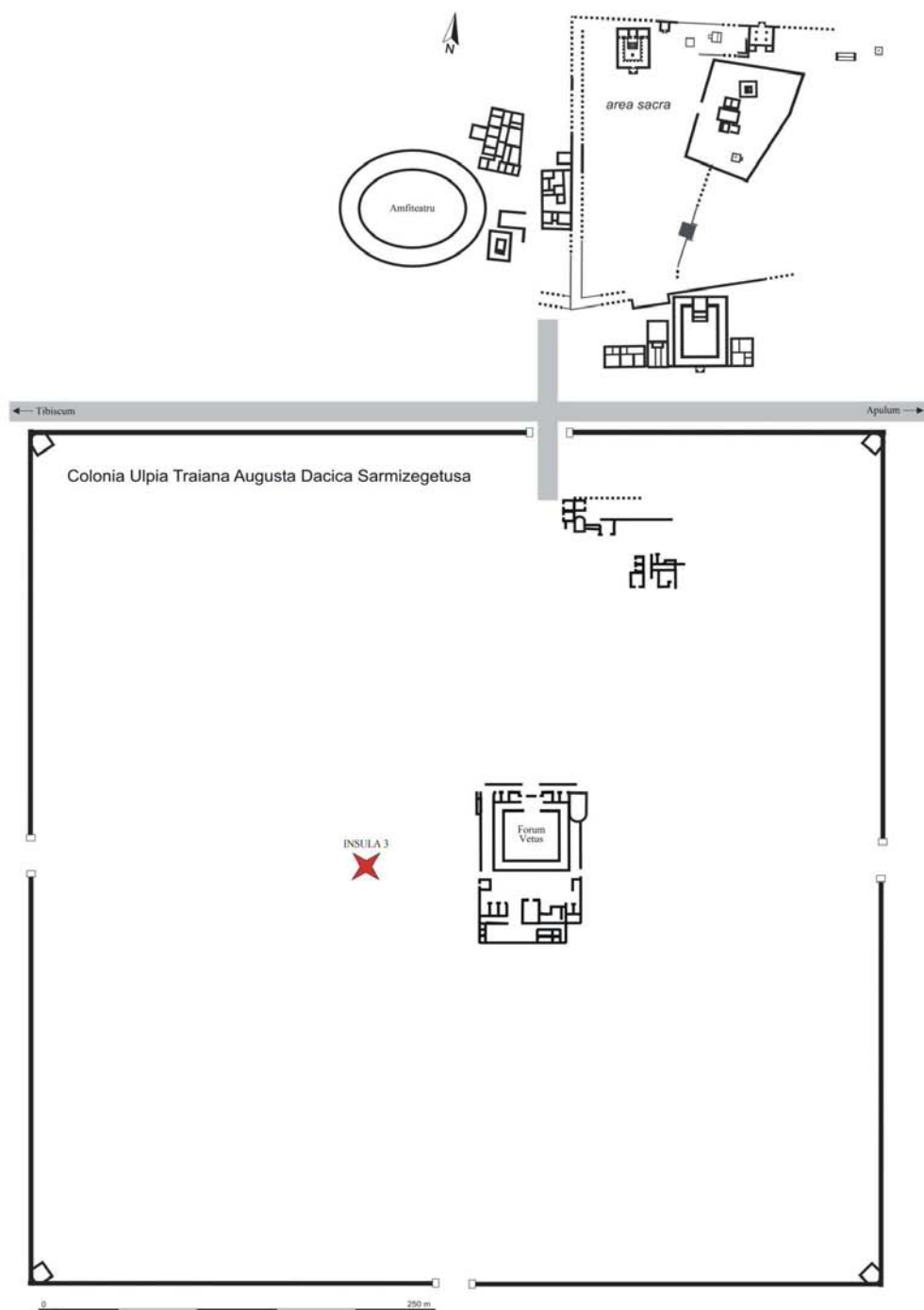

Fig. 1 - Planul Coloniei Dacica Sarmizegetusa

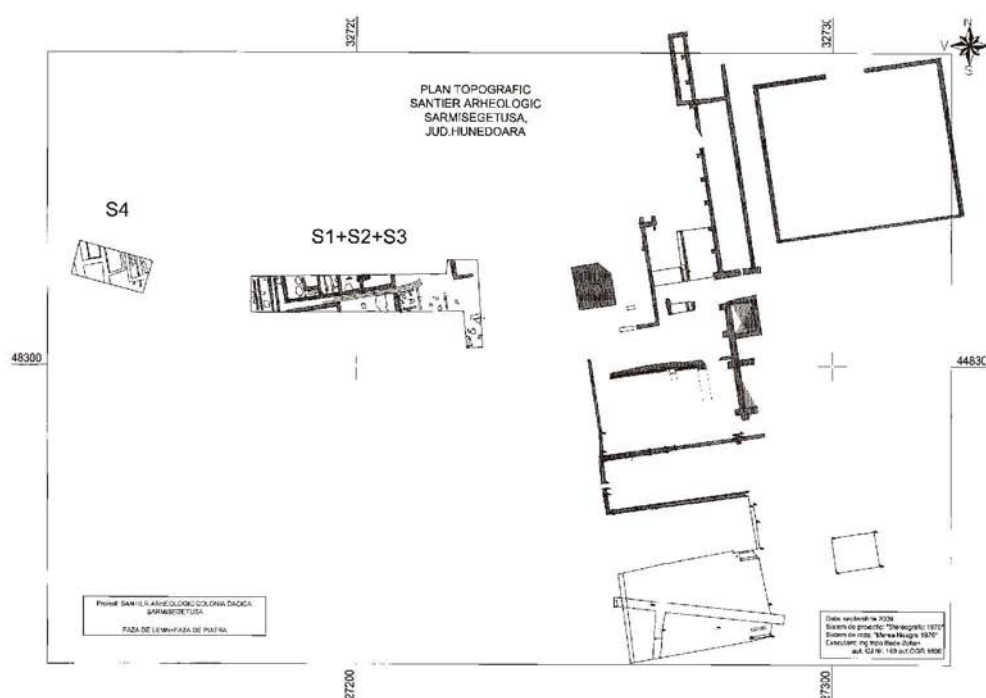
Fig. 2 - Amplasarea sectorului *Insula 3*

Fig. 3 - Contextul descoperirii

Fig. 4 - Cap statuetă Mercur,
față

Fig. 5 - Cap statuetă Mercur,
spate

Fig. 6 - Statuetă cocoș,
partea dreaptă

Fig. 7 - Statuetă cocoș,
partea stângă

Fig. 8 - Statuetă Mercur,
Ulpia Traiana Sarmizegetusa

Fig. 9 - Statuetă cocoș,
Durostorum

Fig. 10 - Statuetă cocoș,
Durostorum

Fig. 11 - Placă funerară,
Ulpia Traiana Sarmizegetusa

Fig. 12 - Monedă de la
Septimius Severus

A new representation of *Mercurius* at Sarmizegetusa

Abstract

In the summer of 2008, two fragments of bronze statues were found in the Island no. 3, located to the West side of the Forum Vetus in the Colonia Dacica Sarmizegetusa. The first of those pieces is the head of the Roman god *Mercurius* and the second represents a rooster. Although the context of this discovery (a modern pit) does not help us much, the combination of the two objects is a very interesting one. Mercury has been connected in many cases with the rooster, the bird which accompanies the divinity when it guides the *dead souls* in the afterlife.

List of illustrations

- Fig.1 – Map of Colonia Dacica Sarmizegetusa
- Fig.2 – Location of “Insula 3”
- Fig.3 – Context of discovery
- Fig.4 – *Mercurius* head from Sarmizegetusa, front
- Fig.5 – *Mercurius* head from Sarmizegetusa, back
- Fig.6 – Rooster statuette from Sarmizegetusa, right side
- Fig.7 – Rooster statuette from Sarmizegetusa, left side
- Fig.8 – *Mercurius* statuette from Ulpia Traiana Sarmizegetusa
- Fig.9 – Rooster statuette from Durostorum
- Fig.10 – Rooster statuette from Durostorum
- Fig.11 – Funeral stone from Ulpia Traiana Sarmizegetusa
- Fig.12 – Coin, Septimius Severus and *Mercurius* with rooster